

ફકરો ૧ : ભારતમાં સંગીત

ભારત તમામ દેશોમાં સૌથી વધુ વૈવિધ્યસભર સંગીત ઇતિહાસ ધરાવે છે. ભારતમાં વિવિધતાનો અર્થ એ છે કે સંગીતની શૈલીઓ પણ એક જગ્યાએથી બીજા જગ્યાએ નોંધપાત્ર રીતે બદલાય છે, અને તેથી જ ભારત ઘણાં વિવિધ શૈલીઓના મિશ્રણનું ધર છે.

ભારતીય સંગીતમાં ઘણીવાર ધાર્મિક સ્પર્શ જોડાયેલો હોય છે, કારણ કે ભારતમાં સંગીતની શરૂઆત આ રીતે થઈ હતી. ભારતીય સંગીતમાં વિવિધતા માત્ર સંગીતની શૈલી પૂરતી મર્યાદિત નથી, પરંતુ ગીતની સંગીત રચના અને ગીત શૈલી પણ છે. જો ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતમાં વધરાતા સાધનો સમાન હોય તો પણ, બે અલગ-અલગ ગીતો ઘણીવાર ખૂબ જ અલગ લાગણીઓ જગાડે છે. પ્રાચીન ગ્રંથો પણ વર્ણવે છે કે તેનું પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓનાં અવાજનાં ઉદ્ભવ સાથેનું જોડાણ છે અને માણસ સમયાંતરે તેનું અનુકરણ અવલોકન અને ધારણાનાં માધ્યમથી કરવાનો પ્રયત્ન કરતો આવ્યો છે.

ભારતીય સંગીતમાં વર્ષોથી આંતરિક અને બાહ્ય એમ ઘણા ફેરફારો થયા છે અને તે પશ્ચિમ શૈલીઓથી પ્રભાવિત છે, જે ઇસ્લામિક શાસકોના આગમન સાથે આવી હતી. ભારતીય સંસ્કૃતિની વિવિધતાએ વિવિધ સંગીત શૈલીઓનાં સમન્વયમાં મદદ કરી છે, તેથી જ ગઝલ અને ભારતીય શાસ્ત્રીય ગીતો બંને હવે ભારતીય સંગીતનાં ટ્રેડમાર્ક છે.

ફકરો ૨ : ભારતીય ચિત્રકારો

ભારતીય ઉપખંડ એ ચિત્રકારો, લેખકો, ગાયકો વગેરે સહિત અસંખ્ય અસાધારણ રીતે તેજસ્વી કલાકારોના વતન તરીકે પ્રખ્યાત છે. ભારતમાં ચિત્રકામની કળા પ્રાચીન કાળની છે, જે અજંતા અને ગુફાના ચિત્રો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. એલોરા. ભારતના ઘણા ચિત્રકારોને વૈશ્વિક ઓળખ પણ મળી છે અને તેમના ચિત્રોને આંતરરાષ્ટ્રીય હરણ્જીમાં લાખો ડોલર મળ્યા છે. ધાર્મિક વિષયોની આસપાસ ફરતા ચિત્રોથી લઈને અમૂર્ત મુદ્દાઓ સુધી, ભારતીય ચિત્રકારોએ લગભગ દરેક ક્ષેત્રને આવરી લીધું છે.

ભારતીય ચિત્રો

ભારતીય ઉપખંડમાં ચિત્રકળાની પરંપરા પ્રાચીન સમયથી ચાલી આવે છે. અજંતા અને ઈલોરાના ઉત્કૃષ્ટ ભીંતચિત્રો, બૌદ્ધ પામ લીક હસ્તપ્રતો, મુઘલ અને કાંગડાની લઘુચિત્ર ભારતીય ચિત્રોની શાખાઓ વગેરે આ હકીકતની સાક્ષી તરીકે ઊભેલી છે. હકીકતમાં, દરવાજા, મહેમાનોને સુશોભિત કરવા માટે ચિત્રોનો ઉપયોગ સુચવતા રેકોર્ડ્સ મળી આવ્યા છે. રૂમ, વગેરે. કેટલાક પરંપરાગત ભારતીય ચિત્રો, જેમ કે અજંતા, બાગ અને સિત્તનવાસલ, પ્રકૃતિ અને તેની શક્તિઓ પ્રત્યેના પ્રેમને દર્શાવે છે.

રંગોળી

રંગોળી, ભારતની સૌથી સુંદર અને સૌથી આનંદદાયક કલા સ્વરૂપોમાંની એક છે, જેમાં બે શબ્દોનો સમાવેશ થાય છે, 'રંગ' જેનો અર્થ થાય છે 'રંગ' અને 'આવલ્લી' 'ચોટલે કે રંગીન લતા' અથવા 'રંગોળી પંક્તિ'. રંગોળીમાં મૂળભૂત રીતે વિવિધ રંગો સાથે બારીક પીસેલા સફેદ પાવડરનો ઉપયોગ કરીને દિવાલો અથવા ઘરના ફ્લોર પર ડિઝાઇન અથવા પેટર્ન બનાવવાની કળાનો સમાવેશ થાય છે. ભારતીય ઉપખંડમાં અસંખ્ય ઘરો તેમના ઘરના આંગણાને સુશોભિત કરવા માટે રંગોળી ડિઝાઇનનો ઉપયોગ કરે છે.

ફકરો ૩ : ખાદીની વાર્તા, ભારતનું સિઝેયર ડેબ્રિક

ખાદી એ એવા કાપડ માટે વપરાતો શબ્દ છે જે સામાન્ય રીતે કપાસના ફાઇબરમાંથી હાથથી કાપેલા અને હાથથી વણાયેલા હોય છે. જો કે, લોકપ્રિય માન્યતાથી વિપરીત, ખાદી રેશમ અને ઊનમાંથી પણ બનાવવામાં આવે છે, જે અનુક્રમે ખાદી સિલ્ક અથવા વૂલન ખાદી તરીકે ઓળખાય છે. આ ડેબ્રિક તેની કઠોર રચના, આરામદાયક અનુભૂતિ અને લોકોને શિયાળામાં ગરમ રાખવા માટે અને ઉનાળા દરમિયાન ઠંડી રાખવાની ક્ષમતા માટે જાણીતું છે.

ખાદીનું ઉત્પાદન બે તબક્કામાં થાય છે: સ્પિનિંગ વ્હીલ્સ (ચરખા) જેવા સાધનોનો ઉપયોગ કરીને ફાઇબરને યાર્નમાં રૂપાંતરિત કરવું અને પછી લૂમ્સનો ઉપયોગ કરીને યાર્નને ડેબ્રિકમાં વણાટવું. આ પ્રક્રિયામાં રંગાઈ અને મજબૂતીકરણ જેવા ઘણા પગલાં છે. સ્પિનિંગ અને વણાટ

બંનેને યાંત્રિકીકરણ કરી શકાય છે, પરિણામે જ્યારે પ્રથમ પગલું મિકેનાઇઝ્ડ હોય ત્યારે હેન્ડ-લૂમ ફેબ્રિક અને જ્યારે બંને સ્ટેપ મિકેનાઇઝ્ડ હોય ત્યારે મિલ-મેઇડ ફેબ્રિક તરીકે કહેવામાં આવે છે.

ફકરો ૪ : પ્રાચીન સમયમાં ખાદી

હેન્ડ સ્પિન્નિંગ અને હાથ વણાટ હજારો વર્ષોથી ચાલ્યું આવે છે ,આમ, ખાદી હસ્તકલાને પ્રાચીન બનાવે છે . ઈ.સ. પૂર્વે ૨૮૦૦ની આસપાસ સિંધુ સંસ્કૃતિમાં કાપડની સારી રીતે વિકસિત પરંપરા હતી .યાનં સ્પિન્નિંગ માટે ટેરાકોટા સ્પિન્ડલ વોલ્સ , વણાટ માટે હાડકાંના સાધનો ,કાપડની છાપ સાથે ટેરાકોટા મણકા અને વણાયેલા કાપડ પહેરેલા પૂતળાંની શોધ આવા દાવાઓને સમર્થન આપતા પુરાવા છે. સૌથી પ્રસિદ્ધ પૂતળા એ મોહેંજોદરો પાદરી રાજાનાં શિલ્પનાં છે જે આધુનિક સિંધ, ગુજરાત અને રાજસ્થાનમાં હજુ પણ ઉપયોગમાં લેવાતી પેટર્ન સાથે ખભા પર ડગલો પહેરીને બતાવવામાં આવી છે .

Monetario
 Pasa 10g
 Moneta
 Moneta/10g/1000000

ભારતીય કાપડની સુંદરતા અને જીવંતતાના અન્ય ઉલ્લેખો પણ છે. એલેક્ઝાન્ડર ધ ગ્રેટે તેના ભારત પરના આક્રમણ દરમિયાન પિન્ડેડ અને પેઇન્ટેડ કપાસની શોધ કરી હતી. તેમણે અને તેમના અનુગામીઓએ વેપાર માર્ગો સ્થાપ્યા જેણે અંતે એશિયા અને છેવટે યુરોપમાં કપાસનો પરિચય કરાવ્યો. કેરોના જૂના ખંડેરોમાં ભારતીય કાપડની પુનઃપ્રાપ્તિ આ સિદ્ધાંતને સમર્થન આપે છે. કપાસના કાપડને રોમમાં શ્રીમંતોમાં પણ ખૂબ લોકપ્રિય ગણાતું હતું.

ફકરો ૫ : એમ.એસ. સુબ્બુલક્ષ્મી

તેમણે પ્રખ્યાતિ અને આર્થિક વિકાસ વગરનું જીવન વ્યતીત કર્યું.

મદુરાઈ સન્મુખવાદિવુ સુબ્બુલક્ષ્મી એક ભારતીય ક્વોર્ટિક ગાયિકા હતી, અને કદાચ 18 મી સદીની હોલી ટ્રિનિટી પછીની કાર્નેટિક સંગીત માટે પ્રખ્યાત અગ્રણી વ્યક્તિ હતી. તેણીએ તેની કારકિર્દી ૧૩ વર્ષની નાની ઉંમરે શરૂ કરી હતી અને તેણે ક્યારેય પાછળ વળીને જોયું નથી. તેણીનું મોટા ભાગનું પ્રદર્શન ધાર્મિક હતું જેમાં તેણીએ ઘણી વાર અગ્રણી પૂજનીય સ્થળોએ ભજન અને કલાનું પ્રદર્શન કર્યું હતું.

તેમના યુગના દરેક સંગીતકાર દ્વારા તેમની પ્રશંસા કરવામાં આવી હતી, લતા મંગેશકરે તેમને તપસ્વની તરીકે ઓળખાવી હતી, જેનો અર્થ એ છે કે જે સાદું જીવન જીવે છે, ભૌતિક સુખોથી પ્રભાવિત નથી અને પોતાની જાતને છોડી દે છે. આ આધ્યાત્મિક અને ઉત્કૃષ્ટ તેમનો સ્વભાવ હતો અને તેઓ પ્રથમ સંગીતકલાકાર હતા જેમને ભારત રત્ન એનાયત થયું હતું. તેમણે ક્વોર્ટિક સંગીત અને અર્ધ-શાસ્ત્રીય સંગીત ક્ષેત્રમાં ટોચ પર હોવા છતાં, તેઓ નમ્રતા અને સાદગીને પોતાના સ્વભાવ સદાય વ્યક્ત કરતા હતા, જે તેમણે નવી પેઢીનાં કલાકારો અને સંગીતકારોને પોતાના જીવનથી શીખ આપી છે.

ક્રકરો ૬ : ભારતીય કલા, હસ્તકલા અને ડિઝાઇનના પ્રભાવને

પુનર્જીવિત કરવું: ભાગ ૧

ભારતનો ઇતિહાસ ઘણી સદીઓથી ચિહ્નિત થયેલ છે જ્યાં ભારતીય કલા, હસ્તકલા અને ડિઝાઇનની વૈશ્વિક સ્તરે ખૂબ માંગ રહેતી હતી. ૩,૦૦૦ થી વધુ અનન્ય કલાઓ અને હસ્તકલા સાથે, ભારતીય સમાજમાં કલાનું મહત્વ તેમજ પ્રાચીન વિશ્વમાં તેની લોકપ્રિયતા એ ભારતીય કારીગરની સુંદર કારીગરી અને સૌંદર્ય શાસ્ત્રનો પુરાવો છે. ભારતનો એક પ્રાચીન અને અનન્ય કલા ઇતિહાસ છે, જેમાં દરેક ક્ષેત્ર કલાના સ્વરૂપમાં ઉત્કૃષ્ટ છે. સામાન્ય રીતે નિપુણતા કુટુંબના સભ્યો પાસેથી આપવામાં આવે છે જે, આ તમામ હસ્તકલાનો સ્થાનિક મૂળ છે અને હજુ પણ તેમના મૂળ સ્વરૂપોમાં જોવા મળે છે.

હિંદુ ધર્મ, જૈન, બૌદ્ધ, શીખ, ઇસ્લામિક તેમજ અન્ય આદિવાસી સૌંદર્ય શાસ્ત્ર જેવા વિવિધ ધર્મોના સૌંદર્યલક્ષી પ્રભાવો સાથે ભારતીય કારીગરી પણ ભારતમાં સમન્વયિત સંસ્કૃતિનું મુખ્ય ઉદાહરણ છે. વિશ્વએ ભારતીય હસ્તકલાને પ્રભાવિત કર્યા છે અને બદલામાં ભારતે વિશ્વ સૌંદર્ય શાસ્ત્રને પ્રભાવિત કર્યું છે. આ પ્રાચીન બંધન હજારો વર્ષો સુધી માત્ર સંયોગથી જ નહીં પરંતુ ભારતીય કારીગરોની તેમની કુશળતા પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતા દ્વારા જ ટકાવી રહ્યું છે. ભારતીય કારીગર માટે તેમનું કાર્ય હંમેશા રોજગારના સ્વરૂપ કરતાં વધુ રહ્યું છે, કારીગર દ્વારા તેમના ઉત્પાદનો પ્રત્યે હંમેશા ઊંડી પવિત્રતા અને આધ્યાત્મિકતા આપવામાં આવી છે.

ફકરો ૭ : ભારતીય હસ્તકલાનો ઇતિહાસ અને વિકાસ

હસ્તકલા એ ઉત્પાદનો છે જે કાં તો સંપૂર્ણપણે હાથ દ્વારા બનાવવામાં આવે છે અથવા સાધનોનો સમાવેશ કરે છે. જ્યાં સુધી કારીગરની હસ્તકલાનું યોગદાન ઉત્પાદિત પદાર્થનું કેન્દ્રિય ઘટક રહે ત્યાં સુધી યાંત્રિક સાધનોનો પણ ઉપયોગ કરી શકાય છે. આ હસ્તકલાના ઉત્પાદન માટે મહાન કૌશલ્યની જરૂર પડે છે અને તે ચોક્કસ અભિવ્યક્તિ, સંસ્કૃતિ અથવા પરંપરાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. હસ્તકલા અનેક મૂલ્યો ધરાવે છે, જેમાંથી કેટલાક સૌંદર્યલક્ષી, સાંસ્કૃતિક, સુશોભન, ઉપયોગિતાવાદી, ધાર્મિક, કાર્યાત્મક વગેરે છે.

સ્વતંત્રતા પછી ભારતીય હસ્તકલાનો ઇતિહાસ:

ભારત આઝાદ થયા પછી કારીગરોની દુર્દશા અને કારીગરી ઉત્પાદનના સાંસ્કૃતિક મહત્વને ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યું હતું. ભારતીય હસ્તકલા સંબંધિત સમસ્યાઓ જોવા અને ઉકેલો શોધવા માટે નવેમ્બર ૧૯૫૨માં અખિલ ભારતીય હસ્તકલા બોર્ડની અને ૧૯૫૮ માં હેન્ડીક્રાફ્ટ એન્ડ હેન્ડલૂમ એક્સપોર્ટ કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. હેન્ડીક્રાફ્ટની નિકાસને પ્રોત્સાહન આપવા માટે; ૧૯૫૩માં દિલ્હીમાં હસ્તકલા યુઝિયમની સ્થાપના દ્વારા હાથ બનાવટની ભારતીય યીજવસ્તુઓમાં લોકોની રુચિ કેળવવા માટેનાં વિચાર તરફ ઈશારો થયો અને ભારત આખરે તેની કલા અને હસ્તકલાનું મહત્વ સમજે અને તેના વિકાસ માટે અગ્રસર રહે તે ભાવને વેગ મડ્યો.

ફકરો ૮ : ભારતીય ધરાનાઓ

ધરાના એ એક અનન્ય ખ્યાલ છે, જે ફક્ત ભારતીય સંગીતના પેનોરમામાં જ જાણીતો છે. સંગીત અને શૈલીના વિવિધ આશ્રયદાતાઓએ સંગીતની વિવિધ શાળાઓને જન્મ આપ્યો, જેને ધરાના તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આજે પણ સંગીતકારો આ શિબિરો કે ધરાનાઓને ગર્વથી વળગી રહે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કિરાણા ધરાનાએ આપણને ભારત રત્ન પં. જેવા ઉસ્તાદો આપ્યા છે. ભીમસેન જોષી, હીરાબાઈ બડોડેકર અને ડૉ. પ્રભા અત્રે થોડાં નામ જણાવો. કેટલાક પ્રખ્યાત ખ્યાલ ધરાનાઓ આગ્રા, જયપુર, પટિયાલા, કિરાના અને વ્વાલિયર છે.

ધરાનાઓની શરૂઆત સામાન્ય રીતે એક અગ્રણી સંગીતના વ્યક્તિત્વ દ્વારા કરવામાં આવે છે, જેઓ અન્ય હાલના ધરાનાઓથી અલગ સંગીત શૈલી ધરાવે છે. દરેક ધરાનાને ચોક્કસ સંગીત શૈલીથી ઓળખવામાં આવે છે, અને તે એવા સ્થાનો છે જ્યાં સૌથી શુદ્ધ શાસ્ત્રીય સંગીત જોવા મળે છે. ધરાનાઓ સામાન્ય રીતે એક જ સંગીતને બદલે વિવિધ પ્રકારના સંગીતના મિશ્રણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. આ ધરાનાઓ ગુરુ-શિષ્ય પરંપરા હેઠળ કાર્યરત છે(ગુરુ-શિષ્ય પરંપરા), અને ગુરુ પ્રત્યેની ભક્તિને ખૂબ મહત્વ આપવામાં આવે છે.

ગુરુ અને શિષ્યનું ગાઢ જોડાણ ખરેખર સંગીત શિક્ષણ આપવા માટે ખૂબ જ અસરકારક અને સમય-ચક્રાસાયેલ રીત છે. જો કે, એક ગુરુ જેટલા શિષ્યો લઈ શકે છે તે સંગીત શિક્ષણને વિશેષાધિકૃત થોડા લોકો સુધી મર્યાદિત બનાવે છે. આમ, ભારતમાં ગાયક માટે ધરાના સાથે સંકળાયેલું હોવું એ એક નોંધપાત્ર સિદ્ધિ છે, કારણ કે તે તેમને દેશના શ્રેષ્ઠની શ્રેણીમાં રાખે છે.

કકરો ૯ : લોકસંગીત

લોક સંગીત ખૂબ જ સીધું સ્વરૂપ છે જે હિન્દુસ્તાની અને કાર્નેટિક ગાયકી શૈલીઓથી વિપરીત છે. લોક સંગીતમાં અનુસરવા માટેના નિયમોનો હંમેશા સુ-વ્યાખ્યાયિત સમૂહ હોતો નથી, તેથી જ ઘણા લોકગીતોમાં ઘણી ભિન્નતા હોય છે, દરેકમાં અલગ-અલગ ટેમ્પો, સંગીત અને અનુભૂતિ હોય છે. રાજસ્થાન અને અન્ય સ્થળોએ ઢોલી , માનગણીયાર વગેરે જેવી ગાયકી જાતિઓએ લોકસંગીતની સંસ્કૃતિને જીવંત રાખી છે. ભારતના વિવિધ પ્રદેશોમાં લોકસંગીતની વિવિધ પરંપરાઓ છે, પછી તે રાજસ્થાનનું રણ હોય, પંજાબના ખેતરો હોય કે છત્તીસગઢનાં જંગલો હોય.

મોટા ભાગના લોક સંગીત એ વાર્તાઓ વિશે છે જે ચોક્કસ સમુદાયમાં વર્ષોથી વર્ણવવામાં આવ્યા છે. લોકગીતો સામાન્ય વ્યક્તિના જીવનને વ્યક્ત કરે છે. તે સામાન્ય રીતે સંગીતની તીવ્રતા, ટેમ્પો અને ગાયન શૈલીના સંદર્ભમાં સ્પેક્ટ્રમની વિશાળ શ્રેણીમાં ફેલાયેલા છે, જેમ કે સંગીત બદલાય છે તેથી સ્થળ અનુસાર લોકગીતો પણ બદલાય છે જેમકે રવીન્દ્રસંગીત, લાવણી અને બિહુ જેવા પ્રચલિત લોક સંગીત.

ગુરુદેવ રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના નામ પરથી રવીન્દ્ર સંગીત, જે રાગિણીઓ રાગની સમૃદ્ધ શ્રેણીનો ઉપયોગ કરે છે અને ખાસ કરીને બિહાર , ભૈરવી , પીલુ , કેદારા , કાફી , વગેરે. તેમના ગીતોનું વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. રવીન્દ્ર સંગીતને સામાન્ય રીતે બંગાળી સંસ્કૃતિનો એક ભાગ માનવામાં આવે છે અને તેને ઘણીવાર ભૂલથી બંગાળી ક્લાસિકલ પણ કહેવામાં આવે છે.

લાવણી એ મહારાષ્ટ્ર અને મોટી મરાઠી વસ્તી ધરાવતા શહેરોમાં લોકપ્રિય સંગીતની શૈલી છે. મરાઠી શબ્દ " લાવણ્ય " પરથી ઉતરી આવ્યો છે, જેનો અર્થ સૌંદર્ય છે, લાવણીમાં ઉચ્ચ ઉર્જાનું સંગીત છે અને તેની સાથે નૃત્ય પણ છે. કાસંગીત મગીરી, કહેવાય છે તમાશા. ગીતો સામાન્ય રીતે સ્ત્રી દ્રષ્ટિકોણ વ્યક્ત કરે છે.

લાવણી એવું સંગીત છે જે શ્રીતાઓને પસન્ન કરી દે છે અને પ્રસ્તુત કરતાં કલાકારોને આરામ કરવાનો થોડોક પણ સમય નથી મડતો કેમકે આ સંગીતનું સ્વરૂપ અને ભાવ જ ખૂબ ગતિશીલ છે.

કકરો ૧૦ : ભારતીય કલા, હસ્તકલા અને ડિઝાઇનના પ્રભાવને

પુનર્જીવિત કરવું: ભાગ ૨

કમનસીબે, 18મી સદીના મધ્યથી 19મી સદીની શરૂઆતમાં ઔદ્યોગિકીકરણના આગમન સાથે, ઔદ્યોગિક શ્રમ આધારિત હસ્તકલાના સસ્તા સ્વરૂપોએ કારીગરની કારીગરોનું સ્થાન લીધું. આ પરિવર્તન ભારતીય કારીગરોને મોટો આંચકો હતો અને આ વિશેષ વાર્તાઓ ભૂલી ગઈ હતી. આજે, ઘણા કારીગરો અસ્તિત્વ માટે સંઘર્ષ કરી રહ્યા છે અને તેમની અનન્ય હસ્તકલા જોખમમાં છે. પ્રોડક્ટ ડિઝાઇનના અભાવે, આધુનિક માર્કેટિંગ તકનીકો અને રાજકીય ઇચ્છાશક્તિ ભારતીય કળા અને હસ્તકલાનાં વિવિધ સ્વરૂપો નિરર્થક બની રહ્યાં છે, પરંતુ સ્થિતિસ્થાપક ભારતીય કારીગર ભારતની સંસ્કૃતિનું નિર્ણાયક બનવાનું ચાલુ રાખે છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય બજારોમાં, ભારતીય કારીગરી માલસામાન માટે મજબૂત પ્રશંસા રહે છે. પ્રકૃતિમાં પૃથ્વીને અનુકૂળ છે, ભારતીય હસ્તકલા એ સમયની જરૂરિયાત છે અને ભારતીય કારીગર નવા બજારો અને સંવેદનાઓને અનુરૂપ આધુનિક ડિઝાઇન પ્રભાવો સાથે આ હસ્તકલાનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે. આમાંની દરેક હસ્તકલા તે સંસ્કૃતિઓ માટે અનન્ય છે જેણે તેમને તેમજ પ્રદેશને પ્રભાવિત કર્યાં છે, જેમ કે વ્યક્તિગત ઉત્પાદકો અથવા તેઓ જે સમુદાયોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. જો કે, કારીગર આધુનિક બજારો સાથે અનુકૂળ સાધી શકશે, તેમની સ્થિતિસ્થાપકતા તેમજ તેમની હસ્તકલાની વિશિષ્ટતા હજુ પણ કળા, હસ્તકલા અને ડિઝાઇન ઉદ્યોગને તેના પહેલાના ગૌરવમાં ઉન્નત કરવા માટે પૂરતી નથી. તેથી, આંતરરાષ્ટ્રીય તેમજ સ્થાનિક બજારમાં વેપાર

કરતા કારીગરોની મર્યાદાઓને સમજવી મહત્વપૂર્ણ છે. ભારત એક સમયે વૈશ્વિક સ્તરે કળા અને ડિઝાઇનનો પ્રભાવક હતો અને સદીઓથી વિશ્વ બજારમાં પ્રભુત્વ ધરાવતું હતું, આજે આ હસ્તકલાના વેપાર અને પ્રભાવને શ્રેષ્ઠ બનાવવા માટે ઉકેલો શોધવા પડશે.

ફકરો ૧૧: અહેમદનગર કિલ્લો: પ્રતિકારનો વારસો

અહેમદનગરનો કિલ્લો, મહારાષ્ટ્રના અહેમદનગર શહેરથી દૂર આવેલો છે, આ પ્રદેશના સૌથી પ્રચંડ કિલ્લાઓમાંનો એક માનવામાં આવે છે. ઈ.સ. પૂર્વે ૧૪૨૭માં મલિક અહેમદ નિઝામ શાહ ૧ દ્વારા બાંધવામાં આવેલ કિલ્લાએ નિઝામ શાહી વંશના મુખ્ય મથક તરીકે કામ કર્યું હતું. નિઝામ શાહીઓ પછી, તેમાં મુઘલો, મરાઠાઓ અને અંગ્રેજોનું શાસન જોવા મળ્યું. આ કિલ્લો આજે માત્ર શક્તિશાળી રાજવંશો માટે જ નહીં, પરંતુ આપણા દેશની સ્વતંત્રતા ચળવળ સાથેના જોડાણ માટે પણ યાદ કરવામાં આવે છે. સ્વતંત્રતા સંગ્રામની સ્મૃતિમાં આ માળખું એક વિશિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે, જ્યાં પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ, મૌલાના અબ્દુલ કલામ આઝાદ, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ, પંડિત ગોવિંદ વલ્લભ પંત અને આચાર્ય નરેન્દ્ર દેવ જેવા મહત્વના સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓ કેદ હતા.

આપણા સ્વતંત્રતા ચળવળના આ મહત્વપૂર્ણ નેતાઓની ૧૯૪૨માં ભારત છોડો ચળવળની પૂર્વસંઘ્યાએ ધરપકડ કરવામાં આવી હતી, જેણે ભારતમાં બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પાયાને હચમચાવી નાખ્યા હતા. ચળવળને વધુ ઉગ્ર બનતી અટકાવવાના પ્રયાસરૂપે બ્રિટિશરો દ્વારા નેતાઓને પકડવામાં આવ્યા અને જેલમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યા. નેતાઓને કિલ્લાના એક ભાગમાં કેદ કરવામાં આવ્યા હતા જે હવે "લીડર્સ બ્લોક" તરીકે ઓળખાય છે .

જેલના રેકોર્ડ આ સમય દરમિયાન સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીઓની પ્રવૃત્તિઓ વિશે વિગતવાર માહિતી આપે છે. કેદીઓએ તેમનો દિવસ વાંચન, લેખન અને બાગકામ જેવી પ્રવૃત્તિઓમાં વિતાવ્યો હોવાનું કહેવાય છે.

અહેમદનગરનો કિલ્લો, હકીકતમાં, પ્રતિકારનો મજબૂત ઇતિહાસ ધરાવે છે .ઈ.સ. પૂર્વે ૧૫૯૬માં ચાંદ બીબીએ કિલ્લાને ઘેરી લેનારા મુઘલો સામે બ્રહ્મદુર લડાઈ લડી હતી. 1857ના બળવા દરમિયાન પણ આ કિલ્લો નોંધપાત્ર અશાંતિનું સ્થળ હતું. ભાગોજી નાઈકના નેતૃત્વ હેઠળ લગભગ ૭૦૦૦ ભીલોએ અંગ્રેજો સામે સખત પ્રતિકાર કર્યો ..જોકે તેઓ આખરે કચડાઈ ગયા હતા .

ફકરો ૧૨: ઝાંસીનો કિલ્લો

ઝાંસીનો કિલ્લો લક્ષ્મીબાઈની યાદ અપાવે છે , યોદ્ધા રાણી જેઓ અંગ્રેજો સામે લડ્યા. ૧૮૫૭ ના બળવા દરમિયાન આ પ્રદેશ પ્રતિકારનું કેન્દ્રબિંદુ હતું, જેને ભારતમાં પ્રથમ સ્વતંત્રતા યુદ્ધ તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યું હતું. ઝાંસીનો કિલ્લો તેણીનું યુદ્ધનું મેદાન હતું અને કુખ્યાત અંગ્રેજોથી તેમની આઝાદી મેળવવા આતુર લોકો માટે એક ચુંબક હતું.

ઇ. સ. પૂર્વે ૧૮૪૨માં, રાણી લક્ષ્મીબાઈએ ગંગાધર રાવ સાથે લગ્ન કર્યાં, જેઓ ૧૮૪૩માં ઝાંસીના શાસક બન્યા અને આ દંપતીએ આનંદ રાવ (નામ બદલ્યું દામોદર રાવ) નામના શાહી વંશના બાળકને દત્તક લીધું. ૧૮૫૩માં રાજાના મૃત્યુ પછી, અંગ્રેજોએ ચાલાકીપૂર્વક દામોદર રાવને સિંહાસનના કાનૂની વારસદાર તરીકે સ્વીકારવાનો ઇનકાર કર્યો અને સિંહાસનને ઝુંટવી લીધું.

આ નીતિ અનુસાર, જો શાસક કાં તો "સ્પષ્ટપણે અસમર્થ અથવા પુરુષ વારસદાર વિના મૃત્યુ પામ્યો હોય તો" એ રજવાડાને અંગ્રેજો સાથે જોડવામાં આવશે. લક્ષ્મીબાઈના પુત્રના શાસનના અધિકારને અમાન્ય બનાવવું અને મનસ્વી જોડાણના કાયદાને અમલમાં મૂકીને તેનો કબજો લેવાના ધ્યેયને પૂરું કર્યા બાદ રાણી લક્ષ્મીબાઈ અને એમના પ્રદેશના લોકોમાં અંગ્રેજો પ્રત્યેનો રોષ વધતો ગયો.

૧૮૫૭માં બળવો ફાટી નીકળ્યો ત્યારે, મેરઠમાં, લક્ષ્મીબાઈને ક્રાંતિકારીઓ દ્વારા ઝાંસીના કારભારી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા. પડોશી વિસ્તારોમાંથી લોકો રાણીને તેમનો ટેકો આપવા ઝાંસી તરફ પ્રયાણ કરવા લાગ્યા. તેણીએ ગર્વથી જાહેર કર્યું કે મે અપની ઝાંસી નહીં દેંગી " (હું

મારી ઝાંસી નહીં આપું) અને તેના સમર્થકો સાથે મળીને કિલ્લાનો કબજો મેળવી લીધો. બળવાખોરોના હાથમાંથી કિલ્લો પાછો મેળવવા માટેનો ઘેરો ઘણા અઠવાડિયા સુધી ચાલ્યો કારણ કે કંપનીના માણસોએ તેને ઘેરી લીધું હતું.

ફકરો ૧૩ : અસંમતિના પ્રારંભિક બીજ: વેલ્લોર વિદ્રોહ

હાલના તમિલનાડુ રાજ્યમાં આવેલો વેલ્લોરનો કિલ્લો વિજયનગરના શાસકો દ્વારા 16મી સદીમાં બનાવવામાં આવ્યો હતો. બ્રિટિશ શાસન હેઠળ 19મી સદી દરમિયાન મદ્રાસની ભારતીય લશ્કરી ચોકી જ્યાં તૈનાત હતી. તે 1806 CE ના પ્રખ્યાત વેલ્લોર વિદ્રોહનું સ્થળ બની ગયું હતું જે લગભગ 50 વર્ષ સુધીમાં 1857 ના વિદ્રોહ પહેલાં હતું. જ્યારે બાદમાં ઘણીવાર ઇતિહાસકારો દ્વારા "સ્વતંત્રતાનું પ્રથમ યુદ્ધ" કહેવામાં આવે છે, ત્યારે આ બળવો તેના પોતાના અધિકારમાં અંગ્રેજોના જુલમી શાસન સામે પ્રતિકારની ભાવનાને પ્રેરિત કરવામાં મહત્વનો હતો.

વેલ્લોરનો કિલ્લો કર્નલ સેન્ટ જ્હોન ફેનકોર્ટના કમાન્ડ હેઠળ હતો જ્યારે વિદ્રોહ પૂર્વેની પરિસ્થિતિઓ વિકસિત થવા લાગી હતી. વર્ષ 1805 સીઇમાં, સિપાહીઓ માટે એક નવો ડ્રેસ કોડ મંજૂર કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં તેમને કોઈપણ જાતિના ચિહ્નો બતાવવાની મંજૂરી ન હતી, તેમની દાઢી અને મૂછો કાપવાની અને તેમની પાઘડીઓ ઉતારવાની હતી. આનો હેતુ રેજિમેન્ટના "સૈનિક દેખાવ" ને "સુધારવા" માટે હતો. જો કે, તેનાથી હિંદુ અને મુસ્લિમ સૈનિકો બંનેની લાગણીઓને ઠેસ પહોંચી હતી, જેમાં સૈન્યનો સમાવેશ થતો હતો અને વ્યાપક રોષ ફેલાયો હતો. મદ્રાસ આર્મીના કમાન્ડર-ઇન-ચીફ જનરલ સર જ્હોન કોડોર્કે પણ નવી ગોળ ટોપી પહેરવાનો આદેશ આપ્યો હતો જે ગાય અને ડુક્કરના ચામડામાંથી બનાવવામાં આવી હોવાની અફવા હતી. આ ફેરફારો સામે અવાજ ઉઠાવનારા કેટલાક વિરોધીઓને વેલ્લોરના કિલ્લાથી કોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા અને અન્યને 90 કોરડા મારવામાં આવ્યા હતા. આ અયોગ્ય અને અપમાનજનક ફેરફારો સાથે કિલ્લાની અંદરના કોઈપણ અસંમતિના અવાજને વેલ્લોર વિદ્રોહ તરફ દોરી જાય છે.

વેલ્લોરના કિલ્લાએ અંગ્રેજોના અન્યાય સામેની પ્રથમ લડાઈઓમાંથી એકનું આયોજન કર્યું હતું અને અસંમતિના પ્રારંભિક બીજને ઉગાડવા માટે ફળદ્રુપ જમીન પૂરી પાડી હતી. બળવો, જેમાં 800 ક્રાંતિકારીઓ સામેલ હતા, તેણે બ્રિટિશ સત્તાને તેમના મૂળ સુધી હચમચાવી દીધી. તેના સમૃદ્ધ ઇતિહાસ સાથે, આ કિલ્લો આમ આપણા રાષ્ટ્રના નિર્માણની સમજ આપે છે .

ફકરો ૧૪ : પ્રાચીન ભારતમાં કાપડ ઉદ્યોગ ભાગ ૧

ભારતમાં કાપડની વાર્તા વિશ્વની સૌથી જૂની છે અને તે પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં જાય છે. મેસોલિથિક યુગના ગુફા ચિત્રોમાં કમરનાં વસ્ત્રો દર્શાવતા ઉદાહરણો જોવા મળ્યા છે પરંતુ કાપડના ઉત્પાદન અને ઉપયોગના નક્કર પુરાવા પ્રોટો-ઐતિહાસિક સમયથી એટલે કે ૩^{મું} મિલેનિયમ બીસીઇથી દેખાય છે. હડપ્પા અને ચાંદુદારોમાંથી જંગલી સ્વદેશી રેશમ શલભ પ્રજાતિઓના પુરાવા ૩^{મું} સહસ્ત્રાબ્દી બીસીઇના મધ્યમાં રેશમનો ઉપયોગ સૂચવે છે .

Scenes from Mahabharata on Gouache and gold paper, c. 1650 from Detroit Institute of Arts Museum showing different kinds of costumes of that period

દુઃખદ વાત એ છે કે, પ્રાચીન ભારતીય કાપડ ઉત્પાદન સંબંધિત કોઈપણ સંપત્તિ બચી શકી નથી પરંતુ નક્કર પુરાવાનો આ અભાવ પુરાતત્વીય શોધો અને સાહિત્યિક સંદર્ભોની વિપુલતા દ્વારા અંશતઃ સંતુલિત છે. મોહેંજો-દારો (C.2500 થી 1500 BCE)ના સ્થળ પર થયેલા ખોદકામમાં ચાંદીના વાસણની આસપાસ વીંટાળેલા કપાસના ટુકડા સાથે વણાયેલા અને મેડર-

ડાઇડ (એક જડીબુટ્ટી રંગ) સાથે ડાઇ વેટ્સની હાજરી બહાર આવી હતી . આ એક મોડર્ન્ટ, ઓર્ગેનિક ઓક્સાઈડના ઉપયોગ દ્વારા કાપડ પર રંગ ફિક્સ કરવાની પ્રક્રિયાની અદ્યતન સમજને પ્રતિબિંબિત કરે છે જે રંગ સાથે જોડાય છે અને તેને સામગ્રીમાં ઠીક કરે છે.

વધુમાં, ખોદકામમાંથી પ્રાપ્ત થયેલ એક પથ્થરનું શિલ્પ રાહતમાં કોતરવામાં આવ્યું છે જે આકૃતિની આસપાસ એક પેટર્નવાળા કાપડને ખૂબ જ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે. પુરાવાના આ બે ટુકડા પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિમાં અસ્તિત્વમાં રહેલા પરિપક્વ કાપડની કારીગરીનો સ્પષ્ટ સાક્ષી છે.

સિંધુ ખીણના ઘરોમાં સ્પિન્ડલ અને સ્પિન્ડલ વોલ્સની શોધ એ અનુમાન કરે છે કે કપાસ અને ઊનનું કાંતણ ખૂબ સામાન્ય છે. પથ્થર, માટી, ધાતુ, ટેરાકોટા અથવા લાકડાના સ્પિન્ડલ વોલ્સના સૌથી જૂના નમુનાઓ હડપ્પા, મોહેંજો દરો, ચાંહુદરો , લોથલ, ઉરકાટોડા અને કાલીબંગન ખાતે સિંધુના સ્થળો પરથી મળી આવ્યા છે . એવું માનવામાં આવે છે કે હડપ્પાના વાણિજ્યિક પાકોમાં કપાસનું આગવું સ્થાન છે.

પુરાતત્વીય પુરાવાઓમાંથી, અમને હડપ્પન સંસ્કૃતિ દરમિયાન પહેરવામાં આવતા વસ્ત્રોની ઝલક મળે છે. માતા દેવીની મૂર્તિઓ જે કમર સુધી ખુલ્લી હોય છે તે અમને જણાવે છે કે સ્ત્રીઓ ધૂંટણ સુધી નીચે પહોંચતા ખૂબ જ ઓછા વસ્ત્રો પહેરતી હતી .

ફકરો ૧૫ : પ્રાચીન ભારતમાં કાપડ ઉદ્યોગ ભાગ ૨

લગભગ સાડા ત્રણ સહસ્ત્રાબ્દી વર્ષો પહેલાના પ્રારંભિક ભારતીય વેપારના પુરાવાઓ દ્વારા જાણવા મળ્યું છે તેમ પ્રાચીન સમયમાં ભારતીય ઉપખંડને મહત્વપૂર્ણ મહત્વના વ્યાપારી ક્ષેત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું હતું. વેપાર અને હસ્તકલા એ સરખતસ કૃષિ ઉત્પાદનનો વિકાસ છે જે ભારતમાં સિંધુ ખીણની સંસ્કૃતિ (2600-1900 બીસીઇ) માં શહેરી કેન્દ્રોના ઉદય સાથે પ્રથમ વખત જોવા મળ્યો હતો.

પ્રારંભિક સમયથી, ભારતીય વેપાર તમામ સ્વરૂપોમાં વિકસ્યો હતો, પછી તે મર્યાદિત આંતરિક (ઘરેલું) હોય કે લાંબા અંતરનો બાહ્ય વેપાર હોય અને તે જમીન કે પાણી દ્વારા હોય. સીલ, ટેબ્લેટ અથવા તાવીજ પર બોટના નિરૂપણ દ્વારા પુરાવા તરીકે હડપ્પાને કુશળ દરિયાઈ મુસાફરો તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

એવા પુરાવા છે કે વૈદિક (1500-800 બીસીઇ), મૌર્ય (સી. 324-187 બીસીઇ), ક્ષાણ (લગભગ 30 સીઇ-લગભગ 375) અને ગુપ્ત કાળ (3જી સદી સીઇ-543 સીઇ)માં દરિયાઈ વેપાર મોટા પાયે ચાલુ રહ્યો હતો.) અને દક્ષિણ ભારતીય રાજવંશો જેવા કે પલ્લવ , ચાલુક્ય અને ચોલાના અનુગામી સમયગાળામાં પણ . "આપણું વહણ પૃથ્વીના તમામ ક્વાર્ટર સુધી પહોંચે" એ ઋગ્વેદિક નાવિકોના સૂત્ર તરીકે ઉલ્લેખિત છે .

Illustration of a dam. Image credit: iStock.com

Trade route connecting the Mesopotamian and Indus river valleys. Image credit: iStock.com

તેવી જ રીતે, બૌદ્ધ સાહિત્ય, જેમાં જાટક વાર્તાઓ પણ સામેલ છે, દરિયાઈ સફર, જહાજ ભંગાણ અને વિદેશમાં મિશનરીઓના અહેવાલોથી ભરપૂર છે. માલસામાનને તેમના ઉત્પાદનના બિંદુથી નિકાસના બિંદુઓ એટલે કે દરિયાઈ બંદરો અને તેનાથી વિપરીત લાવવા માટે ફીડર જમીન માર્ગો હતા. ફીડર જમીન માર્ગો વેપાર દરમિયાન સહાયક સંગ્રહ તેમજ વિતરણ ચેનલ તરીકે કામ કરે છે.